

W poszczególnych rozdziałach przedstawieni są kolejno główni sprawcy odpowiedzialni za ludobójstwo z Hitlerem na czele, funkcjonariusze średniego szczebla, lekarze, prawnicy, personel niższych stopni hierarchicznej piramidy, także hitlerowscy sojusznicy. Osobno pisze autor o starych funkcjonariuszach, oddzielnie o nowicjuszach, o fanatykach i zwykłych kryminalistach. Wymieniając sprawców dużo uwagi poświęca autor rządowi państw związanych z Trzecią Rzeszą, a także zagranicznym ochotnikom.

Do grona obserwatorów i świadków – tych obojętnych, jak i nie obojętnych – zalicza Hilberg zarówno biernych, czy wręcz korzystających na *Holocaustie*, a obok nich także tych, którzy nieśli prześladowanym pomoc. Pisze o jednostkach i grupach ludzi, a także o staraniach na szczeblu oficjalnym, rządowym, zarówno ze strony państw alianckich, jak i krajów neutralnych. Na kilku stronach przedstawił też Hilberg stosunek Kościołów do zagłady Żydów.

Część książki poświęconą ofiarom otwiera rozdział zajmujący się jednostkami pełniącymi w żydowskich społecznościach funkcje kierownicze, np. członkami Rad Żydowskich w poszczególnych gettach, a więc osobami nierzadko uwikłanymi w proces zagłady jako pomocnicy. Osobno pisze autor o ludziach w pewien sposób uprzywilejowanych, jakimi byli chociażby żydowscy kombatanci I wojny światowej. Jako odrębne grupy dostrzega mieszane małżeństwa czy Żydów ochrzczonych. Szkicuje los uchodźców i tych, którym udało się przeżyć w obozach. Różnicuje losy mężczyzn, kobiet i dzieci.

Wszystkie rozdziały (jest ich łącznie 29) zostały skonstruowane w ten sposób, by każdy z nich można było czytać jako osobną całość. Zamiarem autora nie było zresztą stawianie w książce jakiejś ogólnej tezy. Dyskusję praca ta jednak wywołała, przede wszystkim w środowiskach żydowskich. Śladem tych kontrowersji jest m.in. wystąpienie publicysty Arno Lustigera, który na łamach „Spiegla” (nr 7/1993) w zaskakująco ostrej formie zarzucił Hilbergowi lekceważenie roli żydowskiego oporu i przypomniał, że już w hiszpańskiej wojnie domowej walczyło ok. 600 żydowskich ochotników (m.in. odrębna jednostka „Botwin”), a w okupowanej Europie liczba partyzantów-Żydów sięgała 20 tys.

Stanisław Żerko

Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918-1945. Pod red. E. Orloff, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie, Rzeszów 1992, 155 ss.

Wydarzenia ostatnich lat, które przyniosły w rezultacie rozpad Republiki Czechosłowackiej i powstanie dwóch suwerennych państw na mapie Europy Środkowej – Czech i Słowacji zwróciły uwagę opinii publicznej świata, polityków i naukowców na zagadnienia historii i współczesności obu państw i ich społeczeństw. Przebieg procesu kształtowania się wspólnego państwa Czechów i Słowaków po I wojnie światowej, zagadnienia polityki zagranicznej, wewnętrznej, gospodarczej Republiki Czechosłowackiej przed II wojną światową, dramatyczna historia Czech i Słowacji w czasie ostatniej wojny oraz w dobie panowania komunizmu, przemiany ostatnich lat i rozpad ich wspólnej państwowości stały się przedmiotem szczególnej uwagi historyków i polityków polskich, dla których rozwój sytuacji politycznej sąsiedniego państwa stanowił zawsze ważny element wizji działań politycznych własnego kraju. Świadectwem takich właśnie zainteresowań było zwołanie przez Zakład Historii Powszechnej Najnowszej IH WSP w Rzeszowie konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom XX-wiecznych stosunków polsko-czeskich i polsko-słowackich, gromadzącej badaczy owej problematyki z Polski, Czech i Słowacji. Otrzymała się ona w październiku 1990 r. w Rzeszowie, a materiały owej konferencji opublikowane zostały w 1992 r. w wydawnictwie pt. *Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918-1945.*

Wśród referatów na uwagę zasługują m.in.: opracowanie H. Batowskiego dotyczące ogólnych i metodologicznych aspektów badań nad stosunkami polsko-czechosłowackimi, polsko-czeskimi i polsko-słowackimi, referat J. Valenty o zagadnieniach polityki zagranicznej Polski i Czechosłowacji w latach 1918-1939, studium M. Zagórniaka nt. wojskowego aspektu stosunków niemiecko-słowacko-polskich w 1939 r. Dwa materiały poświęcone zostały problematyce Rusi Podkarpackiej: referat J. Kozeńskiego z Instytutu Zachodniego w Poznaniu pt. *Wokół Rusi Podkarpackiej 1938* oraz opracowanie A. Kastorego z Krakowa pt. *Ruś Podkarpacka w stosunkach czechosłowacko-radzieckich (1939-1945)*, co świadczy, iż kwestiom tego regionu przypisuje się duże znaczenie w studiach poświęconych historii i polityce państw Europy Środkowo-Wschodniej. Sprawy polityki wzajemnej między Polską i Słowacją w latach 1938-1939 omówił L. Deák, a kwestie statusu Orawy i Spiszu w stosunkach polsko-słowacko-czeskich w latach 1918-1920 Ewa Orloff. Inne referaty włączone do omawianego wydawnictwa dotyczyły polskiej recepcji wydarzeń politycznych w Czechosłowacji z lat dwudziestych i trzydziestych, a także polskich opinii o czeskiej i słowackiej ideologii agrarnej.

Tadeusz Seweryn Wróblewski

„Slovak Studies”, Vol. XXVIII – XXIX (1988-1989), Slovak Academic Press, Bratislava 1992, 205 ss.

Jednym z bardziej interesujących słowackich pism emigracyjnych były przez prawie trzydzieści lat „Slovak Studies” podejmujące zagadnienia słowackie w rozległym wymiarze historycznym i merytorycznym. Periodyk ten od omawianego tomu, opublikowanego w 1992 r., ukazuje się w Bratysławie, który to fakt zasługuje na podkreślenie, wskazuje on bowiem na zmiany, jakie dokonały się w życiu politycznym, kulturalnym i naukowym Słowacji. Pismo „Slovak Studies”, zgodnie z intencjami założycieli „poświęcone sprawom kultury słowackiej”, drukuje materiały podejmujące szeroki wachlarz problemów historii, polityki, kultury i nauki ze szczególnym uwzględnieniem kwestii słowackich. Omawiany, wydany po raz pierwszy w Słowacji, tom zawiera kilka artykułów zajmujących się problematyką historii Słowacji i dążeń politycznych społeczeństwa słowackiego, interesujących także dla czytelnika polskiego. I tak np. M.S. Ďurica w obszernym studium omówił kwestię *Słowacja i jej dążenie do niepodległości (1848-1938)*, F. Vnuk podjął kwestię stosunków słowacko-czeskich w powojennej Czechosłowacji, J.A. Mikuš zajął się sprawą prawnego statusu Słowacji w państwie czechosłowackim. Włoska badaczka L. Guarda-Nardini omówiła ważne – dla wielu dyskusyjne – zagadnienie *Tiso: chrześcijańska doktryna narodowa*. Inne zamieszczone w omawianym tomie „Slovak Studies” materiały dotyczą ogólnych problemów rozwoju nauki światowej oraz słowackich przekładów T.S. Eliota (L. Novák i P. Petro).

Uznać można, że prace tu opublikowane stanowią swoiste zapowiedzi rozpadu państwa czesko-słowackiego. Wyeksponowanie historycznych i prawnych aspektów dążenia Słowaków do niepodległego, suwerennego bytu państwowego traktować można jako ideowe przygotowywanie opinii międzynarodowej do faktu powstania Słowacji jako niezależnego państwa. Pamiętać należy bowiem, iż periodyk ten przeznaczony jest dla czytelnika zagranicznego, materiały publikowane są na jego łamach w języku angielskim, francuskim, niemieckim, ma więc on trafiać do szerokiego kręgu odbiorców w Europie i poza Europą.

Dla czytelnika polskiego „Slovak Studies” mogą być źródłem informacji dotyczących duchowych i ideowo-politycznych przesłanek kształtowania się Słowacji jako suwerennego państwa, które jako sąsiad Polski zajmuje niekwestionowane miejsce w naszych koncepcjach polityki zagranicznej, gospodarczej i kulturalnej.

Tadeusz Seweryn Wróblewski